

PÜNKÖSTI ÁRPÁD

Két vagon kalap begyűjtve

NAGY IMRE MINISZTERELNÖKSÉGE, EGY PÁRTHATÁROZAT ELSÜLLYESZTÉSE*

Moszkvai biztatásra született a Rákosi-rendszer alapjait megrengető 1953. júniusi párthatározat, ám nyilvánosságra kerülését már sikerült elszabotálni. Mégis ez a csak regősök útján terjedő dokumentum lett a Rákosi-kor legnagyobb hatású határozata. Sőt a sírásója is. Uralmon lévő kommunista párt első esetben dadogott, habogott valamit arról, hogy súlyos hibákat követett el, hogy politikai és gazdasági koncepciója téves. Mivel 1953-ra Kelet-Európát már megtanították a sorok közötti olvasásra, amikor a Szabad Népből megjelent, hogy a Központi Vezetőség ülésén Rákosi Mátyás és Nagy Imre közösen számolt be a „helyzetről” a legtöbben tudták, hogy valami véget ért, és valami más kezdődik.

1953. június 30-án reggel, 5.30-kor a rádiós lapszemlében is említés történt az MDP KV kibővített üléséről. Egy éber valaki gyanút fogott, és a rádióknak igazoló jelentést kellett írnia. Eszerint a lapszemle után „Kiss József Verbunkos és friss című dalegyvelegét sugározták. Igaz, hogy a verbunkosok jellegzetes lassú ütemű dallamával kezdődik, de egy-másfél perc után pattogóbb ütemű dallamba csap át, semmiképpen sincs gyászinduló jellege.” A minden sarkon leleskedő éberség ellenére egyre szélesebb körben vált ismertté, hogy igaza van a rikkancsnak: „Ludas a Matyi, ludas!”

Az 1953. júniusi határozatnak a címe is szokatlan: „Az MDP Központi Vezetőségének határozata a párt politikai irányvonalában, és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s az ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról.” Némi ízelítő az elsősorban Gerő által fogalmazott dokumentumból.

„A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének teljes ülése megállapítja, hogy az utóbbi évek folyamán a párt vezetése, élén Rákosi Mátyás elvtárral, politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában komoly hibákat követett el.”

„I. A legfontosabb hibák a következők voltak: 1. ...a túlzottan gyors iparosítás”. „2. A párt vezetése... túlzottan gyors ütemben folytatta a mezőgazdaság társadalmisítását.” „3. ... elhanyagolta... a lakosság életszükségleteinek kielégítését.” „4. ...önkényeskedés a lakossággal szemben.”

„II. 1. Az összes elkövetett hibák és tévedések egyik fő forrása: a kollektív vezetés hiánya.” „Csak igen kis számban vittek előre magyar származású vezető kádereket a legfelsőbb funkciókba és ezeket is inkább formálisan, mint ténylegesen. Valójában a vezetés klikkszerű volt és mindössze négy elvtárs – Rákosi, Gerő, Farkas, Révai elvtársak – kezében összpontosult. Ezek az elvtársak lényeges kérdésekben nem bírálták egymást... a bajokra és a hibákra gyakran fátyolt borítottak.”

„2. ...a első vezetéshez... nem jutottak el a... kisemberek panasza”. „A gazdaságpolitikában elkövetett súlyos hibákért elsősorban Gerő elvtárs a felelős.”

* Részlet a szerző Rákosi bukása és halála, 1953-56, 1971 című készülő kötetéből.

„3. ...a pártvezetés nem kutatta ki az adminisztratív intézkedések elharapódzásának mélyebben fekvő okait”.

„4. ...Az ideológiai kérdéseket... a párt vezetése szinte albérletbe adta egyetlen elvtársnak – Révai elvtársnak.”

„5. ...helytelen volt, hogy Rákosi elvtárs közvetlenül utasításokat adott az Államvédelmi Hatóságnak arra, hogy hogyan nyomozzon, kit tartóztasson le, utasítást adott letartóztatottak fizikai bántalmazására”.

„III. Az... elkövetett hibák sürgős, halaszthatatlan kijavítása érdekében...” „Gyökeresen meg kell változtatni a párt gazdaságpolitikáját.” „Minden téren, minden eszközzel helyre kell állítani a megrendült törvényességet.”

„IV. ...A bíráló és önbírálat kifejllesztése... segíteni fogja a pártot abban is, hogy ... népünknek nemcsak elismert, de forrón szeretett vezetője is legyen.”¹

Úgy tervezték, hogy már a KV-ülés másnapján, 1953. június 29-én, hétfőn ismertetik a határozatot a megyei, a honvédségi, az AVH pártaktíváin, a pártközpont, a Szabad Nép munkatársai előtt és a rádió taggyűlésén, majd kedden a minisztériumokban. Július 10-ig minden párttaghoz eljuttatták volna az új ígéket. „Ahol a megyebizottság titkárának a politikai színvonala nem kielégítő vagy a titkár még új, kívánatos, hogy a KV képviselje magát.” Minden harmadik megye ilyennek számított.²

Bár Rákosi a KV-ülésen bejelentette, hogy a „jobb felkészülés” miatt néhány nappal elhalasztják a tájékoztatókat, ezekben a napokban mintha megkettőződött volna Rákosi lelke. Pártkatonaként azon kellett volna lennie, hogy gyorsan és érthetően megmagyarázzák a tagságnak, miért került fordítókorongra a párt. Am őt az izgatta, hogy „illetéktelenek” tudomására jut mindez, hogy Dobi fecseg: „két nappal a KB-ülés után már felelősségre kellett vonni két KV-tagot, mert vendéglőben és magán-összejövetelen, női hozzátartozóik jelenlétében nyíltan tárgyalták a KB-n történeteket”. Egyikük, Gáspár Sándor azzal védekezett, hogy partnerei – minisztériumi tisztviselők – részletekbe menően tudtak mindenről.

- Hallottad a legújabb rémhírt?
- Nem. Mi az?
- Minden igaz.

Jóllehet néhány napja maga Rákosi is azt mondta, hogy súlyos hibáik kijavítása csak akkor fog sikerülni, ha nem félnek őket a párt és a nép elé tárni, mégis hajkurászták a „fecsegőket”. A nyilvánosságnál jobban csak azt kívánta, nehogy kiderüljön a szerepe a perekben. A felemás intézkedések már sejtették a jövőt. A nyilvánosság kizárásával, ez a program, bukdácsolásra volt ítélve. Rákosi visszaemlékezése szerint a gonosz Nagy Imre „gőzerővel követelte, hogy rögtön, minden késedelem nélkül vigyük ki a tömegek közé a határozatot, s e téren a legkisebb halasztást is abból a szempontból nézte, hogy nem sütheti-e rám azt a vádat, hogy szabotálom e határozatokat... Így aztán a határozatok, illetve a vele kapcsolatos aktívák beszámolóit elég hevenyészve és át nem gondolva kerültek a párt tömegei elé”. Meg egyre csonkábban, hamisabban. A program megvalósítását lehetetlenné tette, hogy a szovjet vezetés a helyén hagyta Rákosit és Gerőt. Nem lehetett elvárni tőlük, hogy saját hibáik, bűneik beismerése

¹ Forrás: Propagandista, 1986. 4.

² Verbunkos: Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 276. fond 71/19. PTO jelentés a határozat „leviteléről”: 88/146.

arán kiállnak a homlokegyenest ellenkező politikai gyakorlat mellett. Ha tényleg a párt és az ország érdeke lett volna elsődleges – ahogy ezt Rákosi szüntelen hangoztatta –, nos, akkor a saját megbuktatásán fáradozott volna.

Az ÁVH állományát az elsők között tájékoztatták. Farkas Vladimír (1925) állítja: – A júniusi KV-ülés után tartott pártaktíván a testület felelősségéről egy szó sem hangzott el, sőt hangsúlyozták, hogy továbbra is a párt és Rákosi irányításával dolgozunk.

A nehéz napokban Rákosi elment a budapesti pártválasztmány ülésére, ahol „kevésbé értették a tsz-re vonatkozó részt, Nagy Imre miniszterelnökségét, azt, hogy mindezt ő a parlamentben ismerteti”. Ráadásul „Földvári annyira kihangsúlyozta a zsidókérdést, hogy az már az antiszemita agitáció határát súrolta”.³

– Kibővített pártválasztmányi ülésen azt mondtam el, ami a moszkvai tárgyaláson elhangzott – állítja Földvári Rudolf (1921), volt első titkár. – Tudtommal a PB-ülésen kívül ez volt egyetlen hely, ahol ez elhangzott. A párthatározat lényege azonban nem jutott le a tagságig a huzavonák miatt, meg azért sem, mert a meghökkentő dolgok levitelét senki sem szívesen vállalta.

A megyei ülésekről készült jelentésekből egyre inkább kiérződik, hogy közben felhívták a pártbizottsági vezetők figyelmét, hogy vitassák meg, „helyileg, konkrétan hogyan áll a kollektív vezetés, a bíráló, önbíráló”. Ez talán még jobban is feküdt nekik, mint az istenségek leleplezése. Az önkritika kevésbé veszélyes, különben is „ha Rákosi széke meginoghat, velem mi lesz!” Az efféle fejen átbucskázások után nyilvánvaló volt, hogy a pártapparátus gyűlölni fogja, és ha lehet, elszabotálja a határozatot. Így kezdődött a Rákosi-féle vezetést és irányvonalát kritizáló dokumentum hatástalanítása. Szolnok és Heves megyében a beszámoló még megdöbbenést keltett. De a pártvezetés felelősségét a hozzászólások már itt is elkenték, akárcsak Veszprémben. Rákosiék magasába seholy sem merészkedtek. Egy szabolcsi felszólaló megemléltette: az FM-ben szóvá tette a hibákat. Mire azt felelték, hogy opportunisták és 12 revizort küldtek a nyakára. Baranyában Egri Gyula megyei titkár beismerte, hogy korábban Pécsen 184 hentes volt, jelenleg 20 van.⁴

A felszabadultság kísértete mégis besettenkedte Magyarországot. A Borsod megyei tanácselnök például elmondta: nem fogadták el, hogy nem lehet vetni, mert víz alatt a föld, így a Vattai ÁG-ban 200 holdon vízre szórták ki a búzát és egy kalászt sem termett. A Vas megyei DISZ titkár egyenesen az ÁVH-sokat bírálta: az ő feleségeik hordanak hasított jampec szoknyát, egyikőjük ruhát csináltatott és megtiltotta a szabónak, hogy még egy ilyen szabású ruhát varrjon. A Somogy megyei kapitány beismerte, mivel sok rendőrnek nincs lakása, mondvacsinált okokkal telepítik ki az embereket. A Zala megyei aktíván szóvá tették: „valóságos kultusz keletkezett, hogy mondjunk le a pihenésről, a feleséggel, családdal való foglalkozásról, a vasárnapi szórakozásról, a jobb öltözetről”. Egy baranyai ügyész megemléltette: januárban elítéltek egy 5 holdas parasztot, mert egy napra elég „kenyeret vásárolt fel”. Bácsban szóba került a begyűjtés elmélete: „Vedd, ahol éred!” A megyei tanács mezőgazdasági osztályán 112-en dolgoztak, így egy községi tanácselnök egyszerre 117 ügyiratot is kaphat, amit el sem tud olvasni. A Heves megyei PB mezőgazdasági osztályvezetője bevallotta, hagyták, hogy fenye-

³ Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések, 1940–56, Napvilág Kiadó, Bp. 1997. 1–2. k. 933. old. (a budapesti pártválasztmányi ülés).

⁴ A „konkrét” kollektív vezetés: 276. f. 53/130. PB, 1953. augusztus 8. uo. 88/146., 147. (a PTO tervei és jelentései az aktívaülésekről)

gessék a parasztokat: ha nem lép be a tszcs-be, kicsapják a fiát a középiskolából. Az esztelen begyűjtés során közel két vagon kalap gyűlt össze a megyében.⁵

Miután a KV-határozatot egybecsúsztták Nagy Imre miniszterelnöki székfoglalójával, a Politikai Bizottság Rákosira, Gerőre és Hegedűsre bízta a Nagy Imre-beszéd jóváhagyását. Bár két hét óta azt bogarászták, mikor és hogyan sérült a kollektív vezetés, a Központi Vezetőség helyett a skizofrén állapotba jutott PB döntött arról, hogy új szervezeti szabályzatot készítenek.⁶

Mivel a párthatározatból egyelőre csak „a pozitív intézkedéseket” kívánták nyilvánosságra hozni, méghozzá a parlamentben, nem kellett attól tartani, hogy szóba kerül, hogy a pártvezetés „komoly hibákat követett el”. Hegedűs András szerint e kompromisszum balul ütött ki Nagy Imre számára, hisz bő másfél év múlva emiatt vádolhatták azzal, hogy „súlyosan megsértette a kollektív vezetés elvét is. A Központi Vezetőség 1953. júniusi határozatát helytelenül, elferdítve ismertette és az Országgyűlésben a párt határozatától független saját kormányprogramját adta elő”.⁷ Ilyen alapon anyagialkossággal is vádolhatták volna, hisz a beszédet Rákosi, Gerő és Hegedűs hagyta jóvá. Rákosi utólag azt írta, hogy Gerővel komolyan bírálták is, mivel csak kritizál és hiányzik belőle, hogy továbbra is támogatják a tsz-eket. Szerinte Nagy magából kikelve mondta: „úgy látom, kezdték újra, így tartjátok be a megállapodást! Mi azonban nem engedünk, s amikor semmi sem használt, közöltem vele (minthogy közben öreg este lett), hogy még az éjjel összehívatom a PB-t, és oda visszük a kérdést, mert e nélkül a beszéd meg nem tartható”. Erre Nagy engedett. Gerő úgy emlékezett 1954-ben, hogy ő volt a kritikus és Rákosi a megalkuvó. Rákosi: „A 23 oldalas beszédben a 18. oldalon szerepelt egy mondatban a párt. Igen élesen felvettem, hogy ez lehetetlenség. Ennek eredményeként egy-két szót beszűrtak, de végleges szövegben a párt csak formálisan volt benne. Én felvettem, hogy nincsen benne pozitívum, nincsenek benne a párt eredményei, a munkásosztály, a dolgozó nép eredményei. Nagy elvtárs igen éles formában utasított vissza és engem egyedül hagytak a négytagú bizottságban.” Egy héttel a parlamenti beszéd után tartott a budapesti pártaktíván viszont Rákosi azt mondta: „Nagy elvtárs által az országgyűlésen előterjesztett javaslatok pártunk Központi Vezetőségének határozatai alapján készültek”⁸

Tegyük fel, hogy Nagy Imre valóban erőszakos, és ragaszkodik a szervezeti szabályzatban rögzített ügymenethez, hogy előbb hozzák nyilvánosságra a párthatározatot, aztán lépjen csak színre ő a kormányteendőkkel. Ennyit még itthon is kikövetelhetett volna, akkora helyzeti előnye volt. Tegyük fel tehát, hogy Rákosi Mátyás bűnei nyomban kiderülnek és olyan közutálatot váltanak ki, hogy nem tudja megfúrni Nagy Imrét. Tegyük fel, hogy Nagy miniszterelnöki, netán első titkári székben éri meg a Sztálin bűneivel leszámoló XX. kongresszust, 1956-ot...

⁵ 276. f. 88/409. KV Párt- és Tömegszervezeti Osztály (PTO) 22 sz. Tájékoztató, 1953. júl. 11. (a megyei aktívaértekezletek felszólalásai).

⁶ 276 f. 53/124. PB-ülés, 1953 július 2. (az új minisztertanács, a KV határozat módosítása).

⁷ Hegedűs András: A történelem és a hatalom igézetében, Kossuth, 1988. 204. old., ill. Szilárdítsuk meg pártunkban a demokratikus centralizmust. Szabad Nép, 1955. május 22. (kompromisszum: csak a pozitív intézkedéseket)

⁸ Rákosi Mátyás és Gerő Nagy Imre székfoglalójáról: Visszaemlékezések 934. old. ill.: 53/1618. PB, 1954. április 14. Pártaktíva: Szabad Nép, 1953. július 12.

Ám a történelem más úton járt. Talán nem tévedünk abban, hogy az előbbi Nagy Imre nem lehetett volna az a Nagy Imre, akivé a végzete és a tisztessége tette. Még vezetőtársai (Vas Zoltán, Földvári Rudolf és mások) is Rákosi zsenialitásának tulajdonították, hogy sikerült megakadályoznia a számára végzetes határozat nyilvánosságra hozatalát. A Hegedüs említette kompromisszum – ha az esetet annak lehet nevezni – balul sült el Rákosi számára is. Az, hogy átengedte Nagy Imrének a kezdeményező szerepet, sorsdöntővé vált mindkettőjük számára: Rákosi nagy taktikai hibát követett el. Am őt csak a határozat róla szóló passzusai érdekelték, hogy ne lepleződjön le. Arról elfeledkezett, hogy mit jelent az ellenfél presztízsének, ha a „pozitív intézkedések” az ő miniszterelnöki fellépéséhez kötődnek. Meg sem fordult Rákosi fejében, hogy ez a parlamenti beszéd teszi Nagyot naggyá. Nagy Imrévé. Sőt, részint ez a beszéd tette mártírrá is (amit persze Rákosi a legkevésbé sem sajnált).

Elképzelhető a történeteknek egy rafináltabb változata is. Rákosi megfontoltan csöbbe húzta Nagy Imrét. Azzal, hogy a parlamenti szószerkebe kényszerítette a határozattal, lehetetlenné tette, hogy kiteregesse az ő „pártbűneit”, tehát időt nyert, másrészt a KV-határozat és a miniszterelnöki székfoglaló műfaji különbségei támadási felületet adtak Nagy Imre ellen, amit aztán kiaknázhathott, sőt később az egészet a miniszterelnök fejére borította. Zseniális lépése mégis rövidlátó volt. Mert a „pozitív intézkedések” bejelentése annyira megnövelte Nagy Imre nimbuszát, hogy Rákosi majdnem eltűnt a térképről. Ha mindez szándékos volt, rosszul számította ki, hogy a miniszterelnök milyen magasba röpködhessen a tőle kapott és általa megnyirbált szárnyakkal. Hamar rá is jött a baklövésre, visszaemlékezései írása közben kitalálta: „Az orosz elvtársak követelése között az is benne volt, hogy a határozatokat... nem a párt titkára, hanem az új miniszterelnök, Nagy Imre fogja nyilvánosságra hozni... a parlamentben... Ez a követelés számunkra teljesen érthetetlen volt, de egyébként jól vágott azzal, amit Berija a párt szerepéről fejtegetett.” Ám ez az ukáz nem szerepel sem Szalai Béla, sem Földvári Rudolf jegyzeteiben. Szalai Béla (1922) és Földvári (1921) utólag is állítja, hogy nem volt ilyen utasítás.

– Itthon dőlt el, hogy Nagy Imre hozza nyilvánosságra az új programot – erősítette meg Földvári Rudolf is –, mégpedig az után, hogy Molotov azt mondta, ácsi.

Rákosit annyira foglalkoztatta ez a balfogás, hogy egész legendát szőtt köré. Éjszakai forgolódása közben is azon törte a fejét Moszkvában: „Mért Nagy Imre, a miniszterelnök ismertettesse – és a parlamentben – a párt határozatait? ...mindebben talán az ellenség keze is benne van.”⁹

Az összetöpörödött Titkárság (Rákosi Mátyás, Ács Lajos és Vég Béla) az első ülésén elvágta a tájékoztatás menetét. Eredetileg kibővített aktívaüléseken kellett volna ismertetni a KV-ülés határozatát: Budapesten 300–400, a megyékben 100–120, a járásokban 40–50 fő, összesen vagy 800 „aktíva” előtt, s annak rendje-módja szerint nekik kellett volna tájékoztatni az alapszervi titkárokat, így értesülhetett volna a tagság a történetekről. A Titkárság – vagyis Rákosi – úgy határozott, hogy a tagságot csak a parlament ülése után igazítják el. Az országgyűlésre megbízható hallgatóságot hívtak, Nagy Imre beszédének jelentőségét visszhangzó hozzászólókat kértek fel... A miniszterelnöki székfoglaló előtt kétezernyi ember tudhatott arról, hogy fordulatra készül

⁹ Miniszterelnök-csere: Visszaemlékezések, 919. old., Nagy Imre hozza nyilvánosságra a határozatot: 921. old.

a párt. Nemhogy a tagság, hanem a pártapparátus zöme is felkészületlen volt a változásra, és a suttoágások miatt feszülten várakozott.¹⁰

1953. július 4-én, szombaton megválasztották az új kormányt. A Szabad Nép nem említi, hogy Rákosi Mátyás és kormánya lemondott volna, csupán beterjesztették az új minisztertanácsra és miniszterelnökre vonatkozó javaslatot. Szegeden, egy párttaggyűlésen valaki elmondta: „amikor Rákosi elvtársat megválasztottuk, azt gondoltuk, hogy nekünk is van egy Sztálin elvtársunk, aki képes a pártot és a kormányt is vezetni, de tévedtünk”. Abban is tévedett, hogy ők választották meg Rákosit.

A rádió vasárnap közvetítette Nagy Imre miniszterelnöki beszédét, a Rákosi-korszak legnagyobb hatású szónoklatát. Mai olvasó számára jóformán megmagyarázhatatlan a hozsánna. A sorok között bújt volna meg az a jelentés, amit csak a kortársak értettek? Igen is, nem is. A székfoglaló hatását a nehezen elviselhető terror magyarázza, hogy nemigen volt család az országban, amelyet ne sújtott volna az önkény és a törvénytelenység.¹¹ Nagy Imre beszéde felszakította a sóhajt az emberekből, visszaadta reményt. Szavaitól felszabadultabbá vált az ország, felemelkedtek a fejek.

A beszéd a kor szokásának megfelelő, jellegtelen bevezetésének a sorai mögött sincs semmi. Am egyszer csak szokatlanná vált a hangnem: „Bizton mondhatjuk, hogy a most összeült országgyűléssel fejlődésünkben új szakasz veszi kezdetét, amelyben fokozottabban kifejezésre kell jutni a népszuverenitásának, a parlament nagyobb szerepének az állami élet törvényes irányításában, a felelős kormányzás alapelveinek és célkitűzéseinek meghatározásában, valamint az országgyűlés alkotmányos jogainak gyakorlásában.” Az utóbbi években nem emlegettek olyasféle kifejezéseket, hogy „népszuverenitás”, „felelős kormányzás”, „alkotmányos jog”, vagy „új szakasz”. (Az utóbbi elnevezés az NDK-ban hangzott el először, de politikai program csak Magyarországon lett belőle.)

Nagy Imre: „A kormány feladatainak ellátásában fokozottabban kíván támaszkodni az országgyűlésre... amelynek a kormányzás terén kifejtett tevékenységéért, a haza jó vagy balsorsáért, dolgozó népünk boldogulásáért teljes felelőséggel tartozik.” Az utalás az állítólag leváltani kívánt Himnusra mást jelentett 1953 derekán, mint ma. A kormányfő a Parlament előtt már az államélet demokratizálásáról is szólt. Szóvá tette a hivatalok bürokratáinak „tűrhetetlen, durva, rideg és lelketlen” magatartását. Nem hazudta az életszínvonal szüntelen emelkedését: „az ország színe előtt őszintén meg kell mondani, hogy a felemelt ötéves terv célkitűzései sok tekintetben meghaladják erőnket... sőt az utóbbi időben az életszínvonal romlását vont maga után. ...lényeges módosításra van szükség. A szocialista nehézipar fejlesztése nem lehet öncél”.

A székfoglaló a „titkos” júniusi párthatározat III. fejezetére, annak közvetlen teendőkre vonatkozó részére épült. Ezt fogalmazta át, bővítette a saját szemléletének megfelelően. A későbbi vádak képtelenségére mutat, hogy kétszer is utalt rá: forrása a Központi Vezetőség irányelve. Nagy Imre életrajzírója, Rainer M. János szükségesnek tartotta megjegyezni: „A szöveg lényegében teljesen Nagy Imre művének tekint-

¹⁰ 276. f. 54/249. Titkárság, 1953. jún. 29. (A KV-határozat „levitele”.)

¹¹ 276 f. 88/150. (Nincs Sztálinunk.) Vásárhelyi Miklós: Ellenzékben. Szerk.: Tóbiás Áron. Szabad Tér Kiadó, 1989. 264. old.

hető.”¹² Mint láttuk, az új program alapját Moszkvában rakták le, párthatározattá formálását elsősorban Gerő végezte, majd ennek egy részét dolgozta át kormányprogrammá Nagy Imre. Mindkét esetben Rákosi felügyelte a munkát, s Hegedüs András is részt vett a „lektorálásban”, inkább a miniszterelnök, mint Rákosiék oldalán. A nyilvánosság a háttéreményekről nemigen értesült, de jó érzékkel Nagy Imre nevéhez kötötte a szakítást az addig folytatott politikai vonalvezetéssel. Ezt tették a szovjet vezetők is.

A kormányfő elsőrendű feladatnak minősítette „az egyéni gazdaságok termelésének felkarolását”, „a paraszti termelés és tulajdon biztonságát”. Bejelentette: „A kuláklisztát meg kell szüntetni, fenntartva a kizsákmányoló kulákok korlátozására irányuló gazdasági rendszabályokat.” Továbbá: teret kell, kapjanak a magánvállalkozások – ezen akkor a kisipar üzését értették. Mindezek az intézkedések elsősorban Nagy Imréhez köthetők, mint ahogy az is, hogy fellépett az értelmiséget övező bizalmatlansággal szemben: „különösen a régi értelmiség nem részesül kellő megbecsülésben”. „Nagyobb türelmeséget kell tanúsítani vallási kérdésekben.” Meglepő, ahogy az oktatásról, a majd-hogy nem erőszkolt felsőfokú képzéssel szemben a „népiskolák” szerepéről beszélt: „minél jobb feltételeket biztosítsunk a jövő reményeire, a kis magyarok elemi oktatásának”. A politikai madárnyelvből kiugró „kis magyarok” egyenesen a szívekbe sétáltak.

Nagy Imre nem a szokásos zsargonban szólt a jogrendről, a törvényességről, vagy az igazságügyi, rendőrségi szervek, a helyi tanácsok mulasztásairól és megváltozott szerepéről sem. Pedig akárhová nyúlt, omlott a fal, anélkül, hogy a pártélet torzulásait, az ÁVH vagy elvtársai törvényfeletti szerepét említhette volna.

– A parlamenti ülés végén, a Kossuth téren lévő Munkásmozgalmi Intézet ablakánál álltam – idézte fel Rákosi Sándor levéltáros –, és láttam, hogy Farkas Mihály a lampaszos tábornoki egyenruhában gyalogosan ballag. Azt mondtam: gyerekek, itt nagy a változás!

Gerő is vált. Ő a két lábon járó törvényesség a belügyben. Kinevezése másnapján javasolja, vizsgáltsák felül annak a két halálraítéltnek az ügyét, akiknek a kivégzését elhalasztotta. Sőt, a precíz és szigorú hivatalnok valamiféle rendet is teremt ebben az istállóban.¹³

A szovjetek egyedül Magyarországon lazítottak a totális diktatúra béklyóján. Jogosan állapította meg Nagy Imre, hogy a program „új fejezetet nyit a szocializmus építésének munkájában”.¹⁴ Vásárhelyi Miklós szerint: „Az 1953-as kormányprogram volt az első nagyszabású, átfogó tervezet, amely a szocialista rendszeren belül szándékozott új, a sztálini modelltől eltérő társadalmi-gazdasági berendezkedést létrehozni. Ez volt az első reformkísérlet a kommunista táborban.” Gyurkó László: „Ez akkoriban mérhetetlenül sokat jelentett, noha mai szemmel gyermekded reformocskának tűnik.” Kende Péter: 1953 nyarán egyfajta ébredésen ment át a közhangulat. „Olyan végzetesnek hitt folyamatról, mint például a szövetkezesítés is kiderült, hogy visszacsinálható... rajtunk kívül még a lengyelek, a csehek, a kínaiak éltek meg ilyesmit.” A meg-

¹² Rainer M. János i. m. I. 531. old. (A szöveg Nagy Imréé.)

¹³ Gerő tüsténkedik: 66/83. ill. A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései (Kajári Erzsébet kézírata)

¹⁴ Nagy Imre beszéde, Szabad Nép, 1953. július 5. Visszaemlékezések, 934. old. (Rákosi Máttyás a beszédről).

gyötört országban a többség helyesléssel fogadta a beszédet. A nyugati politika csupán propagandamanővernek tekintette mindezt a csőd leleplezésére.¹⁵ 1956 pedig még inkább kitörölta az '53-as kormányprogramot az emlékezetből is.

De Nagy Imrére azért már 1953-ban felfigyelt a világ. Tito érdeklődött Fejtő Ferencnél, az AFP tudósítójánál: „Mondja csak, ki az a Nagy Imre?” A The New York Times az első pillanatban jól közelítette meg a kérdést: „Hiba volna arra a következtetésre jutni, hogy Nagy Imre, az új miniszterelnök csupán báb. Úgy tudják, erős akaratú ember, aki nem egyszer szembe helyezkedett pártbeli főnökeivel. Mindazonáltal száz százalékig hű kommunista.” „Az utca emberére – az átlag magyarra – mély benyomást tett Nagy miniszterelnök ígérete a jobb életről.”¹⁶

Eletrajzírója szerint ezt a júliusi napot Nagy Imre „azért tarthatta élete talán legsze-
rencesebb és legboldogabb pillanatának, mert végre úgy érezhette: hosszú távú meg-
győződése, »áttelettetett« egyéni véleménye végre összeér magasabb politikai akara-
tokkal”, talán a mozgalom is képes valamiféle önkorrekcióra, változásra. Nagy Imre
közvetlen munkatársa, Vásárhelyi Miklós is ezt a pillanatot emeli ki a politikus életé-
ből: az 1956-os „mítosz mögött háttérbe szorul a hős igazi arculata, a valósabb, hitele-
sebb, 53-as reformer Nagy Imréé”.¹⁷

Nagy Imre hangütése megzavarta a funkcionáriusokat. Czett József, a KV-póttagja a beszéd után levelet írt Rákosinak, hogy a „Párt háttérbe kerül... a szocialista iparosí-
tás, vagy a mezőgazdaság területén elhagytuk a párt eddigi tanításait”.¹⁸ Utólag Rákosi
még az első mámoros pillanatokot is tagadva azt írja: bár a kommunista képviselőket
előre tájékoztatták a beszédéről, mégsem sikerült ellensúlyozni a „leverő hatást”. Ko-
vács István (1911) ott volt a Parlamentben: – Amikor meghallottam Nagy Imre beszé-
dét, rögtön az volt a véleményem, itt valami durva baklövés történt, ezt a beszédet
nem Nagy Imrének kellett volna elmondania, ebből még baj lesz! Megmondtam Ráko-
sinak: Mátyás ez nagy hiba volt, ezzel leértékelődik a párt, zavarba hozza az embere-
ket. S Rákosi akkor nem hivatkozott Berijára, nem védekezett azzal, hogy Berija je-
lölte ki Nagy Imrét erre a szerepre.

A párttagok, főképp a pártapparátus megzavarodott attól, hogy a hibákat és a ten-
nivalókat a kormány ismertette. Hol a párt? És mi lesz velük?¹⁹ Ezt a hangulatot lova-
golta meg Rákosi. Utólag a pártban szokásos utat választja Nagy Imre lejárására:
„idézni kell a beszámoló néhány jellegzetes mondatát, s ha lehet, hozzá az ujjongó
kapitalista visszhangot, valamint a párthoz befutó hangulatjelentéseket”. Innen érkez-
tek az első vészjelzések. S a hangulatjelentések, akár az aszpirin, mindenre jók. Kovács
István nyomban megérezte, hogy a villámcsapásszerű kormányprogram lesújtja az
apparátust. Görcsbe rándulnak, hogy valami fontos dolgot nem Rákosi jelentett be,
vagy, hogy a közös műnyulat – a kulákokat – el akarják tőlük venni.

¹⁵ Az első reformkísérletről: Vásárhelyi Miklós i. m. 239. old. Gyurkó László: 1956. Szabad Tér, 1996. 501. ill. Kende Péter: A párizsi toronyból. Cserépfalvi, 1991. 30. old. A Nyugat és 1953: Vásárhelyi i. m. 242. old.

¹⁶ Rainer M. János i. m. 537-42. old. (A Nagy Imre-beszéd visszhangja.)

¹⁷ Vásárhelyi i. m. 240. old. (Nagy Imre igazi arca.)

¹⁸ 276. f. 65/65. (Czett József levele).

¹⁹ Szabó Bálint: Az „ötvenes évek”. Kossuth, 1986. 93. o. (Mi történt a párttal?)

A népi demokrácia vívmánya, hogy a dolgozó rétegek tehetséges gyermekei számarányukhoz közeli mértékben jutottak oklevélhez, diplomához. Ez az ellentmondásoktól sem mentes folyamat is egyre szembetűnőbbé tette az apparátusok tudatlanságát. Már őket is kezdte zavarni. 1953-ban újabb javaslat készült a funkcionáriusok műveltségének gyarapítására. A cél, hogy általános iskolában tanuljon a tisztségviselők egyötöde, technikumban és gimnáziumban 12%-a, egyetemen 8%-a (430 fő). Az MNDSZ egyik kádere, a szabadabb júliusi légkörben fel is vetette: „Elvtársak, ki a felelős azért, hogy én több mint három éve itt vagyok és nincs egy szakképzett-ségem?”²⁰

Noha a pártfunkcionáriusokat többnyire reakciósoktól mentes közegekből válogatták, a pártban a PTO – a párt és tömegszervezeti osztály – volt a reakció (a haladás ellenesség) legerősebb bázisa. Aki munkás, netán paraszt volt korábban, az a gazdasági osztályokra került, aki semmihez sem értett, de öntudatos volt, az maradt PTO-s. Nekik volt a legjobb pedigéjük, a legszilárdabb meggyőződésük. Képzetlenségük, kirívó műveletlenségük és butaságuk folytán még inkább változásellenesek, azaz reakciósook akkor is, ha impregnáltak voltak, az akkor reakciónak nevezett nézetek ellen.

A hangulatjelentéseket – a „párt véleményét” – az apparátusnak ez a legbalosabb, legretrográdabb csoportja kotyvasztotta. Az ötvenes években fel sem merült a közvélemény tudományos vizsgálata. Egyszerűbb, kockázatmentesebb volt a tájékozatlannak és ostobák reakcióiból szemezgetni. A funkcionárius gárda ezt a kazlat kezelte párt(köz)véleményként. Ezzel manipulálta magát. Tőlük Nagy Imre nem sok jóra számíthatott. Az alábbi jelentésekből azért kiderül, hogy Rákosiék nem is sejtették, mivel jár, ha egy kemény diktatúrában, hipp-hopp megsimogatják az emberek fejét. Nem csoda, hogy akadt, aki megijedt, azért kedveskednek, mert itt a háború.

A PTO jelentette, hogy Nagy Imre beszéde után az Andrásidai ÁG-ban megszervezték a párttagokat, mert úgy gondolták, hogy puccs tört ki. A dabasi járásban egy volt partizán megkérdezte, mikor fogunk felfegyverkezni a párt védelmére. A poroszói titkárt azzal keltették: mi lesz, forradalom? A besenyőteleki párttitkár ki sem mer menni az utcára. Petőfibányán, a Bélaapátfalvi Cementgyárban, Dormádon, Nógrád megyében felvetődött: hol van Rákosi, Farkas, Révai? Borsodban is megkérdezték: miért nem Rákosi mondta a beszédet, vagy miért nem szólalt fel. Megbukott a kormány? (A szocialista országokban ismeretlen volt a kormánybukás, a miniszterelnök-váltást nem így hívták – *P. Á.*) Rendszerváltozás lesz? Amióta Sztálin elvtárs meghalt, ott is más politika van, ott is vissza fogják adni a földeket, és a tőkéseknek a gyárat. Nálunk még csak az iparendélyt adják vissza.

Veszprémben meg sem várták, hogy kivigyék az újságot, kerékpáron mentek érte. Dunaföldváron a kulákok örömben berúgtak. A vasutasok terjesztik, hogy jugoszláv-útra tértünk, ott is a kulákoknak adtak először engedményt. A kitelepítettek csomagoltak, hogy mennek haza, a régi lakásba. A falusi párttitkárok úgy látják, a kuláklista megszüntetésével a fejükre nőnek a kulákok. A keszthelyi járásban elterjedt, hogy Rákosit és Farkast letartóztatták, Nemesbörzsönyen, hogy Rákosit Moszkvába vitték. Pápakovácsházán feloszlott a Petőfi tszcs. Balatonfüreden a református pap a templomban ismertette a kormányprogramot és a hívek közül többen sírva fakadtak örömben. Sokan úgy vélik, hogy végre lesz a faluban elég borbély meg cipész. Cegléden több párttag otthagya a rádióhallgatást, mert nem hitték, amit Nagy Imre be-

²⁰ M-KS-276f. 89/17., ill. 88/150.(a funkcionáriusok iskolázottsága).

szélt, amíg Rákosi meg nem erősíti. Encsi járás: Nagy Imre Nagy Ferenc (kisgazda miniszterelnök 1946–47 – *P. Á.*) öccse, és jaj lesz a kommunistáknak. Az egyik községben vasárnap 150 liter tejet szolgáltatnak be, kedden 25-öt. Cigándon 44 kulák bevitte a beadási könyvét a tanácsra: javítsák ki a beadási kötelezettséget, mivel már nem kulákok. A mezőkövesdi járásban egy pártbizalmi kijelentette, nem szedi a tagdíjat, úgymint megszűnik a párt. A Nagy Imre-beszéd után az ózdi martinban Endrész László letépte a falról a Rákosi-képet. Ózdon a faluról bejárók közül többen bejelentették, hogy vissza akarnak térni a földjükre. Győr megyében kenyér, hús és tejhiány van. Vas megyében az ellenség azt terjeszti, hogy Rákosi már senki, Nagy elvtárs a vezér. Pókaszeptken, Nemesládonyban, Zalavégen egy-két gazda hazahajtotta a tszcs-ból a lovát, a tehenét. Tápiószecsőn a vallásos asszonyok elmentek a tanácselnökhöz és a párttitkárhoz, hogy hozzák vissza a faluba „reakciós papot”. Nagykőrösön a Szabadság Tszcs titkára végigsírta az egész napot: fél az emberek közé menni, nem tud mit mondani nekik; Nagy Imrét a Nyugat emberének hiszi. De akadt a falusi titkár, aki kérte a párttagokat, hogy lépjenek fel a félreértésekkel szemben. Zala: a dolgozók lelkesen fogadták a kormányhatározatot. Az ellenség azt híreszteli, hogy Rákosi és Farkas Moszkvába szöktek. A ceglédi járásban azt terjesztik, hogy megbuktak a kommunisták, ezért hallgatnak, ami „a dolgozók körében ugyan nem kelt komolyabb nyugtalanságot, de várják a párt magyarázatát”. Váci üzemek: ha termelési problémáról volt szó, naponta többször is tartottak röpgyűlést, most miért nem tartanak.

Budapest: a MOM-ban az egyik népnevelő megkérdezte: hogy álljon az emberek elé, mikor évek óta azt mondogatja, hogy emelkedik az életszínvonal. Eddig Rákosi jelentett be minden jelentős eseményt, mi van vele? Az érdemeit méltatni kellett volna. Telefongyár: nyilatkozzon Rákosi elvtárs az új programról. A kitelepítettek lakásában élők érdeklődnek, hogy ki kell-e költözniük? Az üzlethelyiség lakói: az iparengedélyek kiadása után nem szorulnak-e ki onnan? A Láng Gépgyárban 35-en kérték az elbocsátást, visszamennek földművesnek. Telefongyár: ha a párt megvalósítja a programot, nagyon elégedettek lesznek. A Szabad Nép hazudik: azt állította, a munkások kérték, hogy húsvéthétfőn, pünkösdhétfőn is dolgozhassanak. Amikor 4,60-ról 8 forintra drágult a liszt, arról írtak, hogy Jugoszláviában mennyivel emelkedett a liszt és a kenyér ára. Vég Béla titkári iratai között egy nem tudni ki által készített jelentés azt állítja, hogy a kormány azért mondott le, mert félti a bőrért, végre belátták, hogy így nem lehet egy országot vezetni.²¹

A szedett-vedett véleményekből az egyértelműen kiderül, hogy a vezérkar – Rákositól Nagy Imréig – amatőr, hogy ne mondjuk, csapnivaló módon próbálta beadni az országnak a változásokat. Fogalmuk sem volt intézkedéseik hatásáról. Bár a PB-tag Nagy Imre is megkapta a PTO fenti tájékoztatóit, ebben az önkritikus légkörben sem saját hibájukról beszéltek. Ahelyett, hogy kötelezték volna Rákosit: azonnal álljon ki a kormányprogram mellett, engedték, hogy Rákosi és nem egy társa azt kezdje duruzsolni, hogy az ellenség – a jobboldali elemek, a volt csendőrök, kulákok – magyarázzák a parasztoknak a programot, ócsárolják a kommunistákat, a helyi vezetőket. Ez az alapállás azért is válhatott uralkodóvá, mert a káderek féltették a határozattól az eredményeket – „saját” eredményüket: egzisztenciájukat.

– Aktív közéleti szereplésem 1952–53-as szakasza egész életem legellentmondásosabb időszaka volt – említette Gyuricza István (1924), a gyönki járási pártbizottság

²¹ PTO jelentés a Nagy Imre beszédéről: 88/149., vélemények a kormányváltozásról: 71/49.

hajdani osztályvezetője. – Brigádokban osztva nem csak én, hanem a feleségem is hetekig szerveztük több-kevesebb sikerrel egy-egy községben a tsz-eket. 1953-ra a járás parasztgazdaságainak bő harmada szövetkezetbe tömörült. Ekkor jött a Nagy Imre-féle fordulat. Utólag jó lenne azt rögzíteni, hogy örültünk annak, hogy a párt felismerte a hibáit. De mi csak a kínos, keserves munkával elért „eredményeinket” féltettük, és szidtuk Nagy Imrét, mint a bokrot. Annál is inkább, mert voltak a felsőbb szerveknél, akik kimondottan igényelték a Nagy Imre-ellenes kifakadásokat. Valami-féle elégtételérzésem volt, amikor Nagy Imre megbukott.

A testidegen Nagy Imre nem találhatta meg annak a módját, hogy jó viszonyban legyen a pártapparátussal. Még azt is a rovására írták ebben a körben, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó párt- és kormányhatározatot szakemberek széles körének bevonásával dolgoztatta ki.

Talán még a parlamenti ülés napján kapta Rákosi (és nem Nagy Imre) a táviratot, hogy haladéktalanul küldjenek – feltehetően július 7-re – egy kis delegációt Moszkvába. Rákosi állítólag elhatározta, hogy elmondja, „ez az előkészület nélküli, szokatlan körülmények között nyilvánosságra hozott, nem egy tekintetben érthetetlen és helytelen intézkedéssorozat” mennyire megrendítette a rendszerbe vetett hitet, mennyire felbátorította az ellenséget. Am ez elmaradt. Nem csupán azért, mert Gerőn kívül Nagy Imre is jelen volt, hanem mert mellettük ültek a román és bolgár párt vezetői is, és Hruscsov azzal kezdte, hogy letartóztatták Beriját, a nép ellenségét...

Egy hónappal ezelőtt Moszkvában leginkább Berija leltározta Rákosi hibáit: „Nem helyes, hogy Rákosi elvtárs ad utasítást arra, hogy kit kell letartóztatni, megmondja, hogy kit kell megverni.” A letartóztatás híre kedves volt hát Rákosi szívének: „aki még három héttel előbb olyan szuverénül rendelkezett a magyar népi demokrácia legfontosabb kérdéseiben, népellenesség”. Híre járt, hogy Berija azt is mondta: „a magyaroknak már sokféle királya volt, de zsidó királya még nem, úgy látszik, Rákosi, maga akar az lenni”. Urbán Károly szerint a Sztálin utáni szovjet vezetés nem volt antiszemita, a zsidó király csak legenda. Barcs Sándornak (1912) Dobi mondta, hogy Berija durván odavágta Rákosinak: „Fogja be a pofáját, mert szétmorzsolom a gerincét.” Hegedüs András úgy emlékszik, hogy Berija a bizonyítványát magyarázó Rákosinak azt mondta: „magának tudnia kell, mint öreg bolseviknak, hogy mi igazán értünk ahhoz, hogy valakinek megtörjük a gerincét”. Maga Rákosi is megemlítette a rokonainak, hogy amikor a szemére vetették a metróépítést, ő megjegyezte, ha Kijevben metró épül, akkor indokolt a kétakkora Budapesten is. Mire Berija brutálisan közbeszólt: maga tudja, hogy keményebb embereknek is összeroppantottuk már a gerincét. A rokoni emlékezet szerint Rákosi erre azt felelte: engem így nem lehet megijeszteni. Földvári Rudolf feljegyzése szerint Berija azt mondta Rákosinak: ha betart „letörök a derekát” – és semmi zsidó király, és semmi válasz.

Mint kiderült, Beriját néhány órával a budapesti KV-ülés kezdete előtt vették őrizetbe. Jókora késéssel bejelentett fátumán Rákosi nyíltan csemegézett. Pedig Lavrentyij Pavlovics Berija épp annyira volt népellenesség vagy imperialista ügynök, mint ő. De nem Berija a témánk. Rákosi nem érzékenyült el a figyelmességtől, hogy Molotov, Berija letartóztatása után azonnal felhívta: „ez azt mutatta, hogy... felismerték a baj jelentőségét, amit okoztak”. Ha Molotov a KV-ülés derekán közli, hogy mi történt Berijával, akkor más határozatot hoznak, és más lett volna Nagy Imre „annyi bajt okozó” beszéde is!

Hruscsov szerint Berija valósággal fogva tartotta az elnökség tagjait, lehallgattatta a telefonjaikat. Rákosi elégtétellel idézi, hogy Berija leleplezéséhez hozzájárult, „ahogy a magyar kérdés tárgyalásánál viselkedett”, hogy háttérbe akarta szorítani „a pártot”. Hruscsov kétszer is említette, hogy Berija „szemtelen (naglo) volt” Rákosival szemben. Rákosi örült, hogy elszabotálta a határozat nyilvánossá tételét, mert ha a „pokoli ügyes” Berija keresztülviszi, hogy kiáltványban tudassák: „a pártban eddig a zsidók elnyomták a keresztényeket” lehetetlenné vált volna az egész régi vezetőség helyzete.²²

Hruscsov helytelenítette „Berija azon kijelentését, hogy a párt főtitkárának nem szabad beleavatkozni az államvédelem kérdésébe”. De miért nem tették ezt szóvá a tárgyaláson? Mert fenn akarták tartani az elnökség egységének látszatát, s nem akarták felkelteni Berija gyanúját. (1962-ben, tehát a bukása után Rákosi már úgy emlékezett, hogy Hruscsov azt mondta neki: kutyakötelessége volt beleszólni az állami vizsgálatokba, „igenis tudnia kellett a fontosabb ítéletekről, foglalkoznia kellett vele”.²³)

Rákosi megkérdezte Hruscsovot, hogy mi marad a három héttel ezelőtti megállapodásokból. A „helyes politikai célkitűzéseket, a pártélet lenini normáinak helyreállítását, a népjólét emelését, a szocialista törvényességet stb. természetesen meg kell valósítani” – vagyis nem „tiszttára negatív” a korábbi értékelés, amint Rákosi állította. Igaz, egyértelművé vált, hogy a hej de kollektív szovjet vezetésben is folyik a hatalmi harc, lehet tehát keresnivalója Nagy Imrével szemben. Még Moszkvából intézkedett, hogy július 11-ére hívják össze a budapesti pártaktívát a Sportcsarnokba, hogy szüneteltesék a helyi pártaktívákat, hogy új szellemben tudják folytatni őket. Megjelent az új politika „új szelleme”.

A nyomban összehívott PB helyeselte az SZKP vezetői egységét és gyorsaságát „az imperialista ügynök Berija” ártalmatlanná tételében. Egy füst alatt megtárgyalták a KV-határozat hazai visszhangját is. „A magyar néphez intézendő felhívástól persze azonnal eltekintettünk, Révai nagy öröme, aki kínlódva dolgozott rajta, s a zsidó kérdésnél egyszerűen elakadt.” Jóváhagyták a július 11-i budapesti aktívák összehívását: előadó Rákosi Mátyás, első felszólaló Nagy Imre – a rádió közvetít. Rákosi azt írja: megbízták, hogy a beszédben „hozza egyenesbe” a dolgokat. Emelje ki, hogy a hibák mellett „a pozitívumok a döntők”, mert Nagy Imre beszéde „szinte kizárólag negatívumokat tartalmazott”. Ezzel a hamis váddal kezdődött a Nagy Imre elleni csata. Berija letartóztatása is beleszólt a magyar történelembe.²⁴

– Rákosi helyzetén alapjában véve nem változtatott Berija letartóztatása – mondja Hegedüs András (1922) –, mert a szovjet elnökség minden tagja élesen bírálta őt. Ezért is került többször depressziós állapotba. ’53 júniusáig sosem láttam depressziósnak, ám ezután olyasmiket mondott, hogy úgy érzi, mintha puszkaporos hordón ülnék.

– A júniusi moszkvai látogatás szinte 180 fokos fordulatot okozott a vezetésben, általánossá vált a bizonytalanság, a tétovázás, heves viták folytak és teljes volt a remény-

²² A „zsidó király”: Zsille kérdez rá a Hegedüs könyvben, cáfolja: Urbán Károly: Nagy Imre és G. M. Malenkov két miniszterelnök Sztálin után. Múltunk, 1996. 1. A zsidók „elnyomják” a keresztényeket: Rákosi i. m. 922. old.

²³ Pizskozat. Aczél György–Nógrádi Sándor beszélgetése Rákosival Krasznodarban, 1962 (jegyzőkönyv) I/6. old. (Aczél-hagyaték).

²⁴ Hegedüs András: Élet egy eszme árnyékában. 220. old. (gerinctörés) Visszaemlékezések, 938–39. old. (Molotov telefonja). 936–38. old. ill. MOL 276 f. 53/125. 1953. július 9-i PB-ülés (Berija népellenség). 940. old. (elmarad a felhívás a néphez).

telenség – állítja Vég Béla (1922) –, mi fiatalabbak csak kapkodtuk a fejünket. 1956-ig többé-kevésbé ez a zavart helyzet jellemezte a vezetést, Rákosi már soha nem nyerte vissza magabiztosságát. Már nem az a határozott, következetes, akaratát érvényesítő ember volt, aki korábban. Egy négy szemközti beszélgetés során felvettem, hogy miért nem olyan határozott, mint megszoktuk, azt válaszolta: hogy legyen határozott, ha nem tudja, hogy Moszkvában mi lesz, hogy őt választják vagy Nagy Imrét. Ha június előtt valaki megpróbálta volna lekicsinyelni bármilyen tekintetben őt, biztos megütötte volna a bokáját, ettől fogva viszont minden erejével azon volt, hogy bizonyos tekintetben ő maga kicsinyítse a szerepét.

1953 tehát cezúra, gyökeres változás az életében. Dimitrov hajdani segédtisztjét, Lenin és Sztálin munkatársát sokkolja a leminősítés, elveszti a lába alól a talajt, összezavarodik, menti a bőrét. De bármekkora is a krízis, küzdött az életéért, belekapaszkodott még a szalmaszálba is.

1953. július 11-én közölte a Szabad Nép, hogy Beriját leváltották, kizárták a pártból, s „ügyét a Legfelsőbb Bíróság elé utalták”. Ezen a napon rendezték a helyreigazító párttanácskozást az építők székházának híres, hírhedt 1300 személyes nagytermében. Ide a fővárosi aktivistákon kívül meghívták a júniusi KV-ülés résztvevőit is, csupa olyan elvtársat, aki nem csak Nagy Imre székfoglalóját ismerte, hanem a KV porba sújtó határozatát is. Nekik lehetett volna önálló véleményük erről a szellemjárásról. Rákosit Berija bukása, és apparátustestvérei jajongásai is fűtötték. Révai József tanácsolta, hogy a beszédet Rákosi ne csapja össze, „ne legyen elbeszélő jellege!”. Javasolja, hogy az aktíván likvidálja az „új gazdaságpolitika”, a „gyökeres fordulat”, meg az ehhez hasonló szókapcsolatokat. Ezeket „az egyszerű, de hozzánk hű proli” nem értelmezheti másképp, mint a a szocialista iparosítás politikájával szemben végrehajtott „fordulatot”. „Likvidálni kell... az elmúlt esztendőket egyetlen nagy hibaként való beállítását.” Ez volt Rákosi muníciója, aki utólag úgy vélte, hogy beszéde nem volt elég kemény. Nem tudta feledni és feledtetni, hogy: „elvesztette Moszkva bizalmát, Moszkva helyteleníti a népi demokrácia eddigi útját, a párt és ország vezetésére Nagy Imre kapott megbízást”.²⁵

Noha a pártaktívát a KV-határozat ismertetésére hívták össze, Rákosi javarészt gazdasági kérdésekkel foglalkozott. A határozat velejéből csak azt említette, hogy „pártvezetésünk munkája közben súlyos hibákat is követett el” – „az alkotómunka hevében”. Beismerte, hogy a tennivalókat először a párt nevében kellett volna közölni, mert a párttagság sem tudta, hogy Nagy Imre parlamenti javaslati „pártunk Központi Vezetőségének határozatai alapján készültek”. Ez a megnyugtató beismerés azt sugallta: nyugalom, a vezetés továbbra is a párt, az ő kezében van, ebben nincs változás.

Rákosi ekkor fektette le a következő évek szkizofrén gazdaságpolitikájának alapjait. Eszerint: a) lassítani kell a nehézipar fejlesztésének ütemét, b) azért jövőre is „több acélt akarunk termelni, mint az idén”. Kötötte magát ahhoz, hogy leginkább a munkásság helyesli a javaslatokat. Tőlük fegyelmet, normateljesítést, munkalendület követelt. Figyelmeztetett, hogy gyors fordulatra nem lehet számítani: az októberben letört kukoricából ősszel nem lesz disznóhús. Ha a szövetkezetek szervezésénél megsértették is az önkéntességet, fel kell lépni azok ellen, akik az aratást megzavarva „rögtöni feloszlást követelnek”. Kitalálta: „Azok lépjenek ki, akik gyengítik a téeszt.” A kulákok

²⁵ A budapesti aktívülés: Révai József levele Rákosinak (1953. júl. 10.): 65/41., Rákosi Mátyás elégedetlen: Visszaemlékezések, 939. old., tudósítás: Szabad Nép 1953. július 12.

ne higgyék, hogy „eljött az ő idejük”. A beszéd legtöbbet idézett mondata: „a kulák kulák maradt listával vagy lista nélkül (derűtség, taps)”. Megmagyarázta, azért nincs borbély, kovács, cipész, mert a szocialista ipar szívóhatására a kisiparosok elhagyták a falut, de a párt nem fél az ő kapitalizmusuktól: visszakapják az iparendélyt. A közönség percekig éltette a pártot – az előadót már nem volt szabad.

Nagy Imre „A Központi Vezetőség határozata iránytű a kormány számára” című felszólalását azzal kezdte, hogy a legfőbb érték az ember. Az ő szájából ez talán még nem volt közhely. Kinyilvánította: „A párt és a kormány egységes a feladatok megoldásában.” Sőt – elfogadva a kihívást a keménykedésre –, azt üzent a tszcs-ból nyomban kilépni akaróknak, hogy „az lesz, amit a kormány akar, nem az, amit az ellenség”. Apatikus beszédében nem is próbálta érzékeltetni, hogy a KV-határozat elsősorban a gazdasági fejlődésről, a káderek kiválasztásáról, a törvénytelenégekről szól, és nem a vesszőparipaként meglovagolt kulákkérdésről, vagy a tszcs-feloszlásról. Persze a kommunista kádereket lefüggönyözött tereken belüli mozgásra, a nyilvánosság kerülésére nevelték. Aki ukmukfukk színre elé lép, az, pártszerűtlen. Nagy Imre Rákosival szemben sem vetemedett erre.

Rákosi véleménye, kivételesen már akkor hasonlíthatott a Visszaemlékezésben leírtakra: „Sehol... nem került sor olyan nagy károkat okozó, teljesen negatív, hisztérikus, csak hibákat látó, nyilvános kritikára sor, mint amilyen nálunk, Nagy Imre miniszterelnöki bemutatkozó beszéde volt, [é]s sehol nem került sor olyan tisztára negatív KB-határozatra sem, amelyet mi, a moszkvai tárgyalások alapján hoztunk.” Ebben tulajdonképpen igaza is volt: a rehabilitáció először Magyarországon vált tájékoztatók, beszélgetések témájává. S minél nyilvánosabbá váltak a törvénytisések, annál keményebbek lettek körötte a politikai harcok. Mert Rákosinak igaza volt bűnei beismerésében is. 1960-ban és 1962-ben mégis visszavonta 1953-as önkritikáját Aczél Györgyék előtt.²⁶ Pedig az '53-as beszámolója volt az egyik legigazabb megnyilatkozása (a másik lemondó levele). Nem magas fokú önértékelése, hibáinak felismerése folytán volt egyik esetben sem ilyen önkritikus, hanem azért, mert kötelezték rá. De miért épp ilyen jelentős dologban, ne Moszkvában határozták volna meg, hogy mi a teendő?

A budapesti pártaktívával harc kezdődött Rákosi és Nagy Imre – az általuk megtestesített irányzatok – között a néhány napos párthatározat értelmezéséről és végrehajtásáról. Ők ketten kétféle elképzelést és gyakorlatot személyesítettek meg, mégsem elvi csatározásról volt szó, hanem arról, hogy egy mély válságra tudnak-e megoldást ajánlani.

A pártvezetés először talán erről a pártaktíváról kért telefonjelentéseket a megyéktől. Ők Rákosinak azt a kijelentését emelték ki, hogy „ellentámadásba kell mennünk”, s jelentették, hogy szavai hatására a tszcs-k egyben maradnak. (Müller Jakab, Felsőrácegres, Illyés Gyula Tszcs: „Leírhatatlan örömmel és szorgalommal folyik termelőszövetkezetünkben az aratás, mert a tszcs-tagok megszabadulhatnak a már nagyon megunt közös munkától. ...egyetlen hiba, hogy nincs a tagságnak kenyere.” Bakos István, Dejtár: „Úgy hiányzott nekünk Rákosi elvtárs beszéde, mint egy falat kenyér.”²⁷) Heves megyében örültek, hogy Rákosi nem cáfolta meg Nagy Imre parlamenti beszédét. Nógrád: Rákosi „visszabeszélte”, amit Nagy Imre mondott. Gyöngyösoroszi: Rákosi

²⁶ Rákosi Máttyás a KV-határozatról: i. m. 950. old. Visszavont önkritika: 288. f. 4/53. A KB 1962. augusztus 14-i ülésének anyaga.

²⁷ Szövetkezeti tagok levelei: 88/420. ill. 409.

megmászította Nagy Imre szavait. Zala: Nagy Imre nem úgy beszélt, mint a parlamentben. Értetlenkedtek: Nagy Imre szerint megszűnt a kuláklista, Rákosi szerint van kulák. A kulákok otthagyták a közös rádióhallgatást, Kétegyházán Argyellán (kulák) sírva távozott.

Nem egy megyében elterjedt, hogy Rákosinak a börtönbe vitték be a mikrofont. Néhányan még nagyobb árszállítás bejelentését várták tőle. Tatabányán felvetették, ha a bányából hazaengedik a rabokat, hogy fogják teljesíteni a tervet?

Az írásos hangulatjelentés szerint az ellenség állítja szembe Rákosi és Nagy Imre beszédét, ők állítják, hogy Rákosi képviseli az erélyt, a munkásosztályt, a sztálini utat, Nagy Imre az engedékenységet, a parasztságot, Malenkov politikáját. Sz. János főorvos, II. sz. Gyermekklinika: A pártban két vonal van. Nagy Imre elvtárs erélyesebb a hibákkal szemben, mint Rákosi elvtárs. Miközben Zalában nem értették, hogy miért nem éljenezték a beszéd közben Rákosit, Berijával kapcsolatban megjegyezték, hogy nálunk is feltárhathnák a volt vezetők letartóztatásának okát. Egy mondat az APO hangulatjelentéséből: „Sztálin halála óta annyi minden történt, nincs-e valami baj ott? Nem személyi harc folyik?”

A PTO tájékoztató füzetek közlik, hogy a Rákosi Mátyás Művekből (Csepel) 400 dolgozót „elhelyeztek”, és mivel újabb 250-et kell elbocsátani, híresztelik, hogy Csepel bezár. Megemlítik, hogy zavart okozott a taggyűlések leállítása Rákosi Mátyás beszéde előtt. De így is többen mennek el taggyűlésre, mint korábban, s lelkesebbek és harcosabbak is. A pártközpontba küldött jelentésekben szeptember közepéig visszhangzott a titkoltan is bujtó hatású KV-határozat. Rákosi azt írta: „En aki a párt ütőerén tartottam ujjamat, lépten-nyomon tapasztaltam” „hogy a párt szilárd eresztékei meglazultak”. Semmi elemzés, csak meglazultak.²⁸

A megyékben főleg a személyi kultuszt vizsgálják, a megyei titkár kultuszát. A Szolnok megyei titkáról kiderült: értesítette Tiszaderzs vezetőit, hogy odalátogat, mire a községben diadalkaput állítottak és virágcsokorral üdvözölték. Pest megyében az egyik faluból motorosokat küldtek a titkár fogadására. Hajdúban nem kaptak szót azok a járási titkárok, akik kritizálták volna a megyei titkárt. Augusztusban már szinte kivétel nélkül mindenütt bíralták a megyei PB-t, az ÁVH-t, a kiskirálykodást. A kőszegi járási titkár fél órára a sarokba állított egy tömegszervezeti funkcionáriust gondolkodni, mert tanácsért fordult hozzá. Kiderült, hogy Szombathelyen és Vasváron egész utcásokat lakoltattak ki pártfunkcionáriusok és ÁVH-tisztek részére. Kovács Rudolf Vas megyei titkár több esetben adott utasítást letartóztatásra, verésre. A Zala megyei titkár az ÁVH-val nyomoztatott a megyei pártbizottság vezetői után; lecsukással, felpofozással fenyegette őket. A zemplénagárdi párttitkár vadászfegyverrel és korbáccsal járt az emberek között. A Zala megyei titkár Lovásziban nem kapott üzemi áron ebédet, szólt, bocsássák el a pincért. Azt hazudták neki, hogy elküldték.

Nem véletlenül félt néhány pártfunkcionárius, páran kérték is a felmentésüket. Kimondatlanul is megfogalmazódhatott többekben, hogy közös a sorsuk Rákosival: vagy együtt buknak, vagy együtt maradnak. Előkerült néhány tragédia is. Homokméggyen egy dolgozó paraszt teljesítette a beadását, mégis lesöpörték a padlását, mire bánatában felakasztotta magát. Fajszon egy parasztasszony a Dunába ugrott, mert mindenét elvitték adóba. Nem tudni, hogy Kerényi György, a Vörös Csillag Traktorgyár főművezetője mennyit ismert a KV-határozatból, de azt mondta rá, hogy „ennél

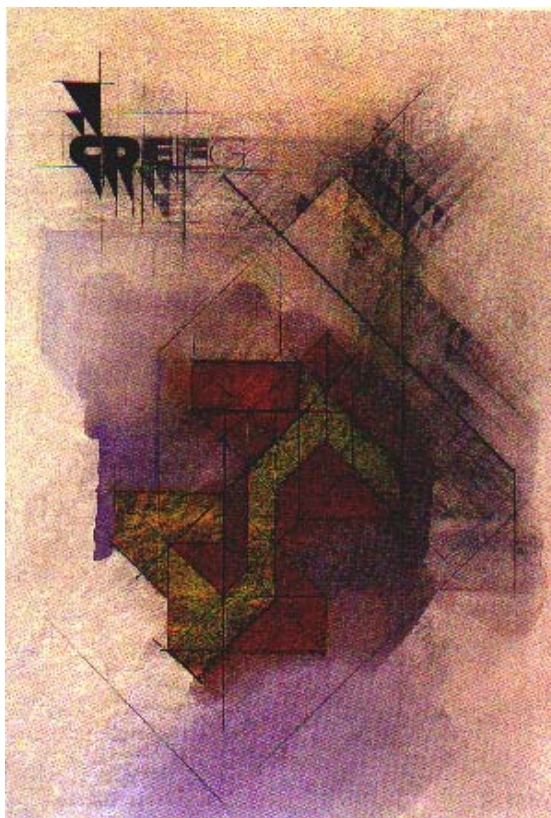
²⁸ A párt eresztékei: Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések, 940. old.

jobb határozatot még nem hoztak”. A MÁVAG-ban viszont elhangzott egy taggyűlésen: „teljesen hiábavaló a hibák feltárása, mert azok kijavítására a legkisebb igyekezet sem érezhető”.²⁹

1953 nyarán forgatta Várkonyi Zoltán a Harag napja című filmet.

– Elkészült a film – idézi fel Bacsó Péter (1928) – és Non György utasítására pluszban le kellett forgatni Rákosi salgótarjáni szereplését. Rákosit Soós Imre játszotta – lóháton.

– Lehet, hogy a salgótarjáni hadjárat már a forgatókönyvbe is bekerült – mondja a társrendező, Makk Károly. – Soós Imrének egy gumiceruzát tettünk a felső fogsora és az ajka közé, így lett igazán jó a maszkja. Nagy munka volt benne, mindenki boldog volt, Soós Imre bőrkabátban mosolygott a celluloidon. Miután felvettük a jelenetet, Várkonyi Zolit behívták valahová és rémülten jött vissza a forgatásra, hogy baj van a filmmel. Azokat a részeket, amelyekben Rákosi szerepelt ki kellett vágni.

²⁹ A pártaktíva visszhangja – PTO-jelentés: 88/147., PTO Tájékoztatók: 88/409. Berija-ügy: 89/267. (APO hangulatjelentés, Sz. János főorvos).